

**ГІСТАРЫЧНАЯ
НАВУКА
І ГІСТАРЫЧНАЯ
АДУКАЦЫЯ
Ў РЭСПУБЛІЦЫ
БЕЛАРУСЬ**

•
2

**СУСВЕТНАЯ
ГІСТОРЫЯ**

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫЇ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ІНСТЫТУТ ГІСТОРЫІ АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

ГІСТАРЫЧНАЯ НАВУКА І ГІСТАРЫЧНАЯ АДУКАЦЫЯ У РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ

●
НОВЫЯ КАНЦЭПЦЫЇ І ПАДЫХОДЫ

У дзвюх частках

ЧАСТКА **2**

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ

УСЕБЕЛАРУСКАЯ КАНФЭРЭНЦЫЯ ГІСТОРЫКАЎ
Мінск, 3—5 лютага 1993 года

МІНСК
„УНІВЕРСІТЭЦКАЕ”
1995

А. А. Прохараў

(Мінск)

АБ ЗНАЧЭННІ КОНСКІХ СПАБОРНІЦТВАЎ У БЫЛІНЕ “ІВАН ГАСЦІНЫ СЫН” З УЛІКАМ ІНДАЕЎРАПЕЙСКІХ ПАРАЛЕЛЕЙ

Быліна “Іван Гасціны сын” з’яўляецца адной з найменш даследаваных. Акрамя сюжэтных складанасцей гэта здарылася з-за наяўнасці супольніцтва сакралізаваных постацей і дзействаў. З усяго відаць, што ў той час, калі складалася быліна, яе сюжэт ужо быў архаічным для ўсходніх славян. Таму ён не належыць да найбольш вядомых ці найпапулярнейшых у народзе. Але ж добрае яго захаванне гаворыць аб актуальнасці сюжэта ў старажытныя часы.

Дзеянне быліны “Іван Гасціны сын” пачынаецца з бяседы ў князя Уладзіміра. Калі прысутныя сталі выхваляцца адзін перад адным, князь выклікае жадаючых скакаць на кані ад Кіева да Чарнігава “трыдзевяноста мерных вёрст паміж ютранню і абедняй”. Рашучасць дэманструе толькі Гасціны сын. У спрэчцы князь закладае сваё багацце, а Іван — сваю галаву. Нягледзячы на задзірлівыя паводзіны Івана падчас бяседы, ён зусім не ўпэўнены ў сваёй перамозе. Але Іванаў конь, Бурушка, абяцае яму пасароміць князя з ягонымі конямі.

Апісанне самога спаборніцтва мае два варыянты. У меншай колькасці запісаў Іван паспяхова дасягае Чарнігава. Але часцей да саміх скачак нават не даходзіць, бо жарабцы князя палыхаюцца іржання Бурушкі. Ад ягонага іржання вылятае шкло з вокнаў, падае дах у цераме, а сам князь, вельмі напалоханы, поўзае пад сталом.

Акрамя гэтай асноўнай сюжэтнай лініі быліна мае шэраг іншых матываў, даволі архаічных па сваёй сутнасці. Але ж ніводны з іх не прэтэндуе на разбурэнне дадзенага сюжэта, які захоўваецца амаль ва ўсіх варыянтах быліны.

Даследчыкі не маюць адзінага погляду на ўзнікненне гэтай быліны. Шмат хто з іх інтэрпрэтаваў яе сюжэт з пазіцыяй гістарычнай школы — Ус. Мілер, Ар. Мілер, А. Пацэбня, М. М. Плісецкі, Б. А. Рыбакоў, Р. С. Ліпец¹. Усе яны бачылі ў сюжэце быліны проста апавяданне аб спаборніцтвах пры двары кіеўскіх князёў, спасылаючыся пры гэтым на словы Уладзіміра Манамаха, які ў сваім “Запавеце” гаворыць аб тым, што ў маладыя гады ён неаднаразова рабіў такія конныя прабегі з Чарнігава да Кіева. Перамога Івана над князем, на іх думку, адлюстроўвае барацьбу паміж багатырствам і княскай уладай. А. М. Весялоўскі зрабіў агульную біяграфію Гасцінага

сына, абапіраючыся на некалькі былін і казак². Потым яго тэорыю распрацоўваў М. С. Грушэўскі³.

У. В. Стасаў параўноўвае сюжэт быліны з сюжэтамі індаіранскіх міфаў⁴. Праўда, яго аргументы былі прызнаны нездавальняючымі яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. Але ж тэорыі Весаляўскага і гістарычнай школы таксама не ў стане растлумачыць усіх матываў быліны. Практычна ўсе саборніцтвы, якія існавалі ў паганскіх грамадствах, мелі тую ці іншую сакральную афарбоўку. Асабліва ў выпадку такога старажытнага індаеўрапейскага звычаю, як конскія скачкі.

У канцы 60-х — першай палове 70-х гадоў XX ст. Б. М. Пуцілаў і Ю. І. Смірноў прапанавалі новы падыход да вывучэння быліны⁵. Яны параўналі яе з паўднёваславянскімі песнямі аб юнаку, які перагнаў сонца на кані. Гэта добра растлумачвае ўзнікненне матыву скачак у быліне “Іван Гасціны сын”. Смірноў аднёс сюжэт быліны да казачных. Даследаванні Пуцілава і Смірнова паказалі, што калі магчымасці тлумачэння быліны на аснове ўсходнеславянскага матэрыялу вельмі абмежаваныя, то параўнальны метада можа паспяхова выкарыстоўвацца.

Да гэтага часу даследчыкі спрабавалі тлумачыць толькі асобныя матывы быліны “Іван Гасціны сын”. Але справа ў тым, што патрэбна зразумець усю сукупнасць матываў, іх узаемасувязь. Акрамя славянскага параўнальнага матэрыялу, ёсць магчымасць гаварыць аб больш шырокіх індаеўрапейскіх паралелях. Гэта зробіць зразумелымі тыя матывы, якія ўжо нельга растлумачыць у адпаведнасці з сялянскай традыцыяй.

У чым жа сэнс быліннага саборніцтва? Смірноў і Пуцілаў добра растлумачылі матывы скачкі і яго вытокі. Але нельга не ўлічваць, што часцей за ўсё справа ў быліне вырашаецца магутным іржаннем каня героя. Каб давесці першапачатковасць менавіта гэтага матыву, мы звялі ў агульную табліцу звесткі запісаў быліны (гл. табл.). Зараз вядома 35 варыянтаў быліны, 11 з іх не апублікаваныя. З 24 апублікаваных варыянтаў мы апрацавалі 18, прычым з усіх рэгіёнаў распаўсюджання (Памор’е, Наўгародская і Саратаўская губерні, Урал і Сібір, Дон). Як добра відаць з гэтай табліцы, старажытныя паўночныя варыянты захоўваюць матывы іржання. У пазнейшых запісах з’яўляецца коннае саборніцтва героя. Такім чынам, матывы іржання каня безумоўна першапачатковы ў быліне.

Яшчэ А. Пацэбня ўказваў на цвёрдае суаднясенне ў народнай традыцыі славян такіх з’яў, як “святло” і “гук”⁶. Па фальклоры, іх узнікненне ўзаемазалежнае. Напрыклад, балгары лічылі, што ўзыход сонца выклікаецца

конским іржаннем. У гэтай сувязі можна прыгадаць зафіксаваны яшчэ Герадотам іранскі міф аб узыходзе на трон Персіі цара Дарыя (Геродот. История. III, 84—87). Сямёра прэтэндэнтаў дамовіліся, што царом персаў будзе той, чый конь першы заіржэ на ўзыходзе сонца. Дзякуючы хітрыкам свайго канюшага, Дарый зрабіўся ўладальнікам дзяржавы Ахеменідаў. У іранскім міфе мы сустракаем тых ж структурных адзінкі, што і ў славянскай быліне: 1) узыход сонца суадносіцца з іржаннем каня; 2) перамога каня ў саборніцтвах шчыльна звязана з царскай (княскай) уладай.

Лічым, што выкарыстанне параўнальнага метаду ў вывучэнні быліны “Іван Гасціны сын” можа прынесці значныя вынікі.

Табліца

Варыянты запісаў быліны “Іван Гасціны сын”

Варыянт	Іржанне	Скачка
Кірыеўскі, № 1, 2	+	—
Гільфердзінг, № 133, 135, 307	+	—
Анчукоў, № 22	+	+
Рыбнікаў, № 97	+	—
Астахава, № 96	+	+
Саймонаў, № 45	+	—
Анежскія быліны, № 270, 275	+	—
Смірноў, № 1, 2	—	+
Саратаў	—	+
Лістападаў, № 34	—	+
Кірша Данілаў	+	—
Гуляеў, № 26	—	—
Ус. Мілер, № 91	—	+

¹ *Липец Р. С.* Эпос и Древняя Русь. М., 1969. С. 268—273; *Миллер В.* Экскурсы в область русского народного эпоса. М., 1892. С. 30—31; *Он же.* Очерки русской народной словесности. М., 1897. Т. 1. С. 233—262; *Миллер Ор.* Илья Муромец и богатырство киевское. СПб., 1869. С. 379—385; *Плисецкий М. М.* Историзм русских былин. М., 1962. С. 229—230. *Потебня А. А.* Объяснение малорусских и сродных народных песен. Варшава, 1887. С. 694—696; *Рыбаков Б. А.* Древняя Русь: Сказания, былины, летописи. М., 1963. С. 130—134.

² *Веселовский А. Н.* Южнорусские былины // Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. СПб., 1884. Т. 35, № 3. С. 37—68.

³ *Грушевський М. С.* Історія української літератури. Київ; Львів, 1925. Т. 4. С. 190—196.

⁴ *Стасов В. В.* Происхождение русских былин // Вестн. Европы. 1868. Март. С. 1033—1040.

⁵ *Путилов Б. Н.* Русский и южнославянский героический эпос: Сравнительно-типолог. исслед. М., 1971. С. 239—244; *Смирнов Ю. И.* Былина “Иван Гостинный сын” и ее южнославянские параллели // Исторические связи в славянском фольклоре: Рус. фольклор. Л., 1968. Т. 11; *Смирнов Ю. И.* Славянские эпические традиции: Проблемы эволюции. М., 1974. С. 162—250.

⁶ *Потебня А. А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков, 1914.